

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆԵԿ

Բևան, Բևա՛ն . . .

Դաժունց Տիտոսի հագին տարին բոլոր ուրիշի շոր էր: Հորթարած էր. վարձի դիմաց մեկը նրան մեջը ծակ հին փափախ էր տալիս, մյուսը տասն անգամ կարկատած տրեխ կամ հնամաշ, գունավոր կարկատաններով շալվար: Ուրիշի մեծ փափախը ծածկում էր ականջներն ու ճակատը: Եվ թեկուզ երկար շալվարը պարանով կապում էր կրծքի տակ, ծայրերը ծալում, դարձյալ նրա բարակ ոտքերին շալվարը նստում էր, ինչպես ճիպոտին հագցրած պարկեր: Տրեխներն էլ անձրև օրերին թրջվում էին, լապո ձսի պես ծայրերը դեսուդեն ծովում: Տիտոսը ոտը դեռ գետին չդրած, տրեխի կախ ընկած ծայրն արդեն ցեխումն էր:

Տեսնողն այնպես էր կարծում, թե ծաղրի համար են Տիտոսին կոլորել շորերի մեջ, փափախի բրդի տակ ծակեր թողել, որ նրա ժիր աչքերը հսկեն հորթերին: Ծաղրի համար, որ հորթերը բերելիս, գյուղի փողոցում կանգնած մարդկանցից մեկը բամփեր նրա գլխին և ծիծաղելով ասեր .

– Տիտո՛ս, չմեռնես դու, ճակատդ էլա մի բաց արա...

Տիտոսը միայն մայր ուներ, որ ամուսնու մեռնելուց հետո մի քանի տարի հավատարիմ էր մնացել առաջին մարդու կիսավեր տանը, բայց որովհետև նրա միակ ժառանգությունը՝ պոչը ծաղիկ կովը հորթատել էր ու սատկել, սատած թոնրի պատերին էլ խմոր չէր փակցրել, – մի օր դրժել էր հավատարմության ուխտը, կուժ ու փալաս շալակել, փողոցն անցել և մտել մի տուն, որի դռնից իր ամուսնուն թաղելուց մի շաբաթ հետո հանել էին երկունքից արնաքամ եղած մի կնոջ դագաղ: Տան տերը հյուրընկալեց Տիտոսի մորը, սա էլ իր կուժը նոր տան

կժերին խառնեց, փալասը փռեց հողե հատակին:

Դրսում մնաց Տիտոսը: Այդ իրիկուն նա հորթերը բերեց գյուղ և երբ հորթերը բոլորն էլ շրթունքները կախ արին մոր կուրծից, Տիտոսը տուն եկավ և կիսավեր տան մեջ միայն պատավ կատվին տեսավ, թոնրի սատը մոխրում նստած: Կատուն մլավեց, մի անգամ էլ ապացուցելու այն խոսքը, թե ավերակում կամ բուն է կանչում, կամ կատուն մլավում:

Իհարկե, մոր սրտի տեղը քար չէր, երբ վախվիսելով, որպես դուռը կորցրած հորթ, Տիտոսն ուրիշի դռնակը բացեց և կանգնեց: Մայրը լաց եղավ . այդ տեսավ Տիտոսը, մայրը ուրիշ խոսքեր ասաց, բայց խոսքերից ավելի քաղցրը յուղով հացի այն պատառն էր, որ մայրն արցունքները սրբելով գոգնոցի տակից ծածուկ հանեց և կոխեց Տիտոսի տոպրակը: Այդ գիշեր հարևանի դեզի վրա, կարպետի տակ Տիտոսը ծամեց յուղոտ հացը, աչքերը երկնքին, բայց միլիոն աստղերից և ոչ մեկն էլ չնշմարելով: Նույն գիշեր մայրն ուրիշի բարձի վրա մի անգամ էլ լաց եղավ: Ճիշտ է, քար չէր մոր սիրտը, բայց մարմինը միայն սրտից չի կազմված:

Եվ այդպես սկսվեց Տիտոսի նոր կյանքը: Որք մնալուց հետո ուրիշների կարեկցության չափը նրա հանդեպ մի քիչ ավելացավ: Եղան մարդիկ, որոնք մորը նախատեցին: Մակայն այդ կարեկցությունը կարկատած տրեխներից ու փոստե ծակ փափախից հեռու չանցավ: Պատահում էր, որ սրա նրա շենքին, տոն մի օր կամ հարսանիքի գիշեր հորթարածը կաթսայում մնացածն էր սրբում մատներով և մատները լիզում, բայց այդ միայն դիպված էր նրա կյանքում:

Իսկ այդ կյանքը կանաչ սարերն էին, բազմատեսակ խոտերը, որոնցից մեկի արմատն էր քաղցրահամ, մյուսի ցողունը: Կանաչ սարերում թոն ու անձրև, արև օրեր, երբ կարպետը փռում էր քարին չորանալու, աղբյուրի ջուր, ցամաք հաց և հորթեր, հորթեր, որոնցից ամեն մեկն իր տեսքն ուներ և բոլորը միասին ընդհանուր սովորույթ՝ շոգ օրին տուն վազելու, մոր բառաչը լսելիս պոչը կեռացրած դեպի բառաչը փախչելու:

Չորթային հրճվանք, հորթի ոսկե մանկություն, որից գուրկ էր Տիտոսը, որ ամենից շատ հենց այդ օրերին էր վազվզում, ցրիվ հորթերը հավաքում, կանչում, սուլում, վազելիս սայթաքում, վազելիս լաց լինում և հայիոյում հորթի հրճվանքն էլ,

տիրոջն էլ: Հորթերը հասունանում էին, հորթերն ուրիշ նախիր էին գնում, ցուլով էին գալիս հորթերը՝ Տիտոսի համար նոր հորթեր ծնելու:

Ե՞րբ պիտի ծներ վերջին կովն այն հորթը, որի հրճվանքն այլևս չպիտի ստիպեր Տիտոսին վազելու սար ու ձոր և որին այլևս նա կանաչ սարերը չտաներ:

Գիտակցական վերաբերմունք իր վիճակին Տիտոսն առաջին անգամ այս կերպ հանդես բերեց: Այնպես հանկարծ ծնվեց, այդ միտքը նրա գլխում և այնքան հանդարտ: Երևի կա այդպիսի մի վայրկյան, երբ ծլում է սերմը, ասեղի ծայրի չափ արմատիկը խրում հողում, որ հետո տարիների հետ հզորանա ու դառնա հաստարմատ ծառ:

* * *

Շարունակությունն էլ հասարակ եղավ: Առաջին ծիլը ձգվեց, հողի կոշտուկները հրելով, մի օր արև տեսավ, ջերմություն գգաց:

Տիտոսը՝ խոտի խուրձը շալակին, ձյունաջուրը կոխ տալով, ձնոտն մի օր անցավ դպրոցի կողքով, պատուհանից տեսավ հորթատիրոջ որդուն դասարանում, կանգնեց, ժպտաց: Տղան էլ ներսից պատասխանեց նույն ժպիտով: Եթե ներսում ժպտացողի միտքը Տիտոսի ճանների շուրջն էք և կտուրի գլխին տեղի ունեցած խաղերի, ապա Տիտոսի ժպիտը ուրիշ պատճառ ուներ:

Երևի լավ է ներսում, որ ամեն օր հավաքվում են իր հասակի տղաներ, երգ են ասում, գրիչները թաթախում թանաքի մեջ, տեսրակներում արտագրում այն, ինչ գրում է ուսուցիչը պատից կախած տախտակի վրա, սպիտակ կրաքարով: Վերի սարում այնքան շատ կա այդ քարից ու այնպես պարզ է խագում Տիտոսը, սպիտակ բծեր անում գետի կապույտ ողորկ քարերի վրա:

Այդ իրիկուն գոմի դռանը կատարվեց տարօրինակ մի գործարք: Իր բոլոր ճաները Տիտոսը փոխեց տիրոջ տղայի վաղուց սովորած, թերթերը պակաս գրքի հետ: Եվ երբ ախտոնները խոտով լցրեց, կովերի տակ չոր հարդ ցրեց, գոմի ճրագի տակ Տիտոսը բաց արեց գիրքը: Ճրագի լույսի հետ տառերը թրթռացին նրա աչքին: Ինչքան շա՛տ էին, իրար նման, բոլորն էլ սև: Գիրքը թերթեց, տեսավ ծանոթ նկարներ՝ ուլ ու ծառ, աղջիկը կուժն ուսին, պառավ նանը թոնրի առաջ:

Համր նկարներն այնքան հարազատ թվացին: Գուցե դրանից էր, որ գիրքը գոմի պատուհանում դնելուց առաջ նա ստուգեց՝ արդյոք չոր և ապահո՞վ է թաքստոցը:

Առավոտյան Տիտոսն աչքերը տրորելով ձեռքը մեկնեց գոմի պատուհանին: Կովերը կոշտ լեզվով լիզում էին մսուրի չոր փայտերը, կարծես մեկը խոզանակով էր սրբում: Տիտոսը մոռացել էր կովերին: Գրքի թերթին էր նայում, այն թերթին, որի վրա երկու հորթի գլուխ կար նկարած: Նայում էր և լարում ամբողջ ուշքը, ասես հավատում էր, որ շատ նայելուց տատերը լեզու պիտի առնեն ու խոսեն: Այդ օրը ջոկեց միայն այն, որ սև նշաններն իրար նման չեն, մեկը կեռ է, մյուսը տափակ, երրորդը ձեռնափայտի պես գլուխը կլոր: Գոմի դռանը ոտնաձայն լսեց, գիրքը ծալեց, թռավ տեղից, մսուրին մոտեցավ:

Այդ գարնան Տիտոսն արդեն գրաճանաչ էր: Նրա հացի պայուսակում թերթերի ծայրերը կտրտած գիրքն էր, որի առաջին երեսից մինչև թոնրի մոտ նստած պառավի նկարը Տիտոսը վարժ կարդում էր, նույնիսկ առանց մատը տատերին տանելու: Ուրիշի գրած տետրակների լուսանցքում երկրորդ անգամ Տիտոսը գրել էր այն, ինչ տետրակի տերն էր գրել դպրոցում:

Աշխարհն ուրիշ տեսակ երևաց նրա աչքում, երբ տեսավ ծանոթ առուն, կանաչ արտերն ու սարերի լերկ կողերը: Հողի կոշտերի տաք մութ կար և առաջին արևոտ օրը հալեց մութի հետքերը: Տիտոսը նույն փափախն ուներ գլխին: Ձմեռվա ընթացքում նրա գույքը ավելացել էր երկու գույգ կարկատած գուլպայով, որ ուրիշի ձեռքով ծածուկ ուղարկել էր մայրը: Մնացածը նույնն էր, աղբից տեղ-տեղ կարկատանների թելերը փտել էին, կախ ընկել: Եվ երբ առաջին օրը Տիտոսը հորթերն առաջ արած գյուղի ծայրին հասավ, փողոցում կանգնած մի մարդ մտքում նրան դմակը կախ ոչխարի հետ համեմատեց:

Հին փափախի տակից նրա աչքերը գրքին ընկնելիս՝ հորթերն ուզածի չափ կարող էին ցատկոտել, ցրիվ գալ, իրար պոզահարել, մինչև սթափվել, գիրքը խնամքով ծալել, տեղավորել պայուսակում և ապա առաջվա պես սուլելով, կանչելով հավաքել ցրված հորթերին: Սպիտակ փափուկ քարը, որով գրում էին պատից կախած տախտակի վրա, Տիտոսը հենց սարի տակի հանքից վերցրեց այնքան, որքան հերիք էր գետի ողորկ քարերի վրա ոչ թե բժեր ու անկարգ խազեր քաշելու, այլ գրելու գրքի բառեր, ամբողջ երեսներ, մինչև անձրևը գար ու

ավերեր գրածը:

Ամեն իրիկուն՝ հորթերը տեղաց անելուց հետո, պատահած տղից հարցնում էր չինացածը: Հերիք էր միայն մի անգամ ասեին, որպեսզի ասածը պինդ նստեր նրա մտքում: Սևահողում լղար հատիկն էլ փարթամ է աճում:

Գրած տետրակները, եթե ապակու տեղ պատուհանին չէին փակցնում կամ տետրակի հաստ կողը ձվի դեղնուցով հիվանդի մեջքին չէին փակցնում, գրած տետրակները Տիտոսի պայուսակում էին հավաքվում, մինչև անգիր աներ վարժությունները, մինչև ծվեն-ծվեն շլինեին տետրակի թերթերը: Նրա միտքը ազահությամբ էր կլանում գիրք ու տետրակ: Ինչքան զարմացավ տիրոջ որդին, երբ գարնան վերջին Տիտոսը երկրորդ գիրքը խնդրեց:

Հենց այդ երեկոյան էլ նրա մայրը ծննդյան ցավից կանչում էր: Հաջորդ առավոտը, լուսանալուն պես, երբ Տիտոսը լսեց, որ մի նոր մանուկ է ծծելու մոր կաթը, սատնություն զգաց մոր հանդեպ, վերջին բարակ թելերն էլ կտրվեցին, մայրը հեռացավ, դարձավ երկնքի երեսին լողացող թռչուն:

* * *

Ամառվա շոգին գյուղ եկավ Տիտոսի մանկության ընկերը՝ Անտոնը: Երեկոյան բեգարած գյուղ վերադարձավ Տիտոսը, ոտները քարշ տալով բարձրացավ հերվա շոր խոտի դեզի վրա, կարպետը գլխին քաշեց:

Եվ միայն առավոտ կանուխ Անտոնենց դռանը Տիտոսը տեսավ ջրի կուժերն ուսին երկու կանանց, որոնք աչքալույս էին տալիս Անտոնի մորը:

– Անտոնը եկել է, – մտածեց Տիտոսը, մոտեցավ, նրա մորը հարցրեց: Ինչպես կոտրվեց Տիտոսի սիրտը, երբ մայրը գլխին բամփելով ասաց .

– Հենց դու էիր մնացել, որ գնաս նրան քնատեղից վեր կացնես:

Տիտոսը միայն հեռվից էր ուզում տեսնել Անտոնին: Ինչքան են խաղացել միասին, քանի ծոխ բույն են քանդել, գետում լողացել այն ժամանակ, երբ իրենց թոնիրն էլ տաք էր:

– Ով գիտի՝ հիմնի մեծացել, մեծ սարդ է դարձել: Տեսնես ի՞նչ շոր ունի հագին:

Այդ ստրբերից հետո Տիտոսին այնքան խեղճ թվաց տրեխների ծուռ ծայրը և այնպես կարոտեց մորը . նրա լացը հիշեց, երբ ուրիշի դռնակի մոտ յուղոտ պատառ տվեց: Այն օրից նրան չէր տեսել, նրանց փողոցովն էլ չէր անցել:

Տիտոսը հորթերը հեռու չտարավ: Գյուղի մոտիկ կանաչուտին հասնելուց հորթերը կանգ առան. Տիտոսը ըաց արեց գրքի այն երեսը, որի արանքում բրդի թելի նշանը կար:

Քիչ հետո գլուխը վեր հանեց հորթերին նայելու: Գյուղի ծայրին սպիտակ գլխարկով մեկն երևաց: Եկողը ձեռքի ճիպոտով մոշի թփերին էր զարկում և արագ քայլերով մոտենում կանաչուտին:

Տիտոսը հեռվից ճանաչեց Անտոնին: Այդ օրը երկրորդ անգամ նա ամաչեց կարկատած տրեխների, մորթին ճղած մեծ փափախի համար:

Հանդիպումն այնպես պարզ եղավ, այնքան հասարակ: Անտոնն առաջինը կանչեց, ձեռքը մեկնած մոտեցավ: Նա առաջին խոսքն ասաց, որովհետև Տիտոսն անակնկալ հանդիպումից շփոթվեց, գիրքն արխալուղի թնի տակ առավ:

Եվ ոչ մի կարկատան չկար Անտոնի շորերի վրա: Էլի առաջվա պես ծիծաղելիս կոտրած ատամը երևում էր: Կոտրած ատամի պատմությունը Տիտոսի միտն ընկավ:

Անտոնը ոչ նրա գիրքը տեսավ, ոչ էլ հետևից կախ ընկած կարկատանները, որի համար մեկը նրան դմակավոր ոչխարի էր նմանեցրել:

Պատմելու այնքա՛ն բան ուներ Անտոնը, իսկ անցած տարիներն այնքան նման էին անցել Տիտոսի համար: Եվ ինչ որ ասում էր Անտոնը «Բևանու կողմի» մասին, Տիտոսին երագի պես էր թվում: Գյուղի սարերից դեն ոչինչ չէր տեսել:

Այդ հեռու կողմերում եղել էր Անտոնը. նրա աչքերը տեսել էին մեծ տներ, որոնց նման գյուղում չկա:

– Փողոցներում էնքան մարդ կա՛, հագար, երկու հագար: Ամեն օր ուրիշ քաղաքներից մաշին է գալիս: Կառքեր կան, մեծ խանութներ, ուր ուզածդ կա ու չտես բաներ: Ոնց ասես քեզ: Դե մեր գյուղում երեք հարյուր մարդ չկա, երեխա, կնիկ, բոլորը հաշված: Համա մենակ մեր ուսումնարանում էդքան աշակերտ կա... Հետո վագոնները... Տիտո՛ւ, ավտանաբիլի խժժոցից խամ մարդը կվախի: Խաղող ինչքան ասես, ձմերուկ: Էնտեղ մեզ նման չեն վար անում, կորեկ սերմելը սովորույթ չի: Բամբակ են ցանում, մաշինի գութան էլ ունեն: Վերջը ի՞նչ ասես, է՛, ես որ գնացել էի չորս օր աչքերս շաղված էին . . . Էսպես գարնացք բաներ:

Տիտոսը շունչը պահած լսում էր: Թևի տակից գիրքը սլաց, ընկավ: Տիտոսը նստած տեղից մի քիչ շարժվեց, գիրքը տակն առավ, նստեց վրան: Պատմելիք չուներ: Ուզեց ասի, որ ինքն էլ է սովորում, բայց անկարևոր համարեց: Եթե Անտոնը հարցներ, կասեր:

Իր տեսածից ոգևորված, գյուղում մնացած նախկին ընկերոջ առաջ Անտոնն այնքան հրաշքներ պատմեց «Բևանու կողմերի» մասին:

Երբ հեռացավ Անտոնը, Տիտոսը մի քիչ էլ նստած մնաց, հետո սթափվեց, նայեց Անտոնի հետևից: Երագի պես թվաց հեռավոր Բևանը, վագոնները, որոնք ամեն օր մարդ են տանում, բերում: Բայց չէ՞ որ Անտոնը տեսել էր, Անտոնն էր պատմում: Տիտոսն էլ ականջով լսեց, նրա կոտրած ատամը տեսավ: Ա՛յ, էլի ձեռքի ճիպոտով մոշի թփերին է խփում:

– Բևա՛ն, Բևա՛ն . . .

– Էստեղից մի օրում կհասնես Սիսիանի մհալին, Էնտեղից էլ օր ու կիսվա ճանապարհ է, մինչև մաշինին հասնես: Մի սար է, բարձրանաս իջնես, սարի տակին կոտրած քարվանսարա կա, Էնտեղ կքնես: Հետո լայն ճանապարհ է, մինչև մաշինին հասնես: Վագոնը որ նստես, ուղիղ քեզ կտանի Բևանու մեջը... Բիլեթ են տալիս փողով, պետք է բիլեթը պինդ պահես, որ չկորչի, թե չէ կտանեն, շտրաֆ կանեն: Ես իմս ծոցումս էի պահում, քնելիս էլ ձեռքս վրան էի դնում: Էսպես հասա Բևան...

Անտոնի խոսքերն էին, որ խժժում էին Տիտոսի ականջի տակ, որպես ձագ տված մեղու: Փակեց աչքերը, միտքը լարեց, թև առած մտքերը թռան սարերի վրայով հեռուն, դեպի ուր մեկնեց Անտոնն իր ձեռքը, պատմությունն անելիս:

– Տեսնես Կատարի խաշի ուխտավորի չափ մարդ կլինի՞, – մտածեց Տիտոսը, պառկած տեղում նստեց, գիրքը բաց արեց: Գրքում Անտոնի ասածներից ոչինչ չկար: Ծառերի մասին էր գրված, ագին ծաղիկ աղվեսի մասին և ոչ մի խոսք Բևանու կողմերից:

– Երևի ուրիշ գրքերում կլինի:

Լսեց գյուղից մի ձայն.

– Տիտո՛ս, էհե՛՛յ, հորթերը արտի կանաչումն են, կանաչումն են, էհե՛՛յ...

Տեղից վեր թռավ, թռնելու հետ էլ մտքերը հորթերի պես շաղ եկան: Բևանը չքացավ, որ մի քիչ հետո նորից փակչի նրա ուղեղին տիգի պես, բույն դնի և օրնիբուն միտքն զբաղեցնի իրենով:

* * *

Աշունքանուտ էր: Սարերի բարձր կատարներին անպը ցող էր շարում, լուսաբացին ցողը սառչում էր, դառնում եղյամ: Արտերը հնձել, վերջացրել էին, գյուղը կալ էր կալսում, այգիների բերքը ժողովում: Դրանից էր, որ հնձած արտերում ոչ մարդ էր երևում, ոչ անասուն:

Արահետը օձապտույտ ոլորներով բարձրանում էր սարի ստորոտից մինչև գագաթ, իջնում ձորը, նորից բարձրանում:

Մահակը գետնին դեմ տալով, կաժանով բարձրանում էր Տիտոսը, հացով լի պայուսակը մեջքին: Արևը բավական ճանապարհ էր կտրել, բայց արևից չէր, որ քրտինքի կաթիլներ էին շարվել Տիտոսի ճակատին, այլ արագ քայլելուց: Մեջքը քրտնել էր, շապիկը կաշում էր, էլի պոկվում:

Տիտոսը ոչ քրտինքն էր գգում, ոչ էլ արևի տաքությունը: Նրա միտքը ետ էր, եկած ճամփին, որի վրա կրած խուրճերից ընկած հասկեր կային, մի քիչ հեռուն գյուղը, կալերը, խրճան դեզեր, իրենց կիսավեր տունը:

Օգոստոսի կեսին Անտոնը գնացել էր: Գնալուց մի օր առաջ Տիտոսը նրան տեսավ դռան մոտ:

– Տիտո՛ս, էգուց գնում եմ . . .

Տիտոսը չիմացավ ինչ ասի: Մոտեցավ Անտոնին՝ բարի ճանապարհի ասելու: Ձեռք տալուց հետո, երբ մայրը ներսից Անտոնին կանչեց և Անտոնը տուն գնաց, Տիտոսը դռան մոտ մի քիչ էլ կանգնեց: Քարերը կճաքեին, եթե նրանք էլ այնքան ուժեղ ցանկանային Անտոնի հետ գնալ, ինչպես դռան մոտ ցանկացավ Տիտոսը: Սակայն Անտոնը դուրս չեկավ տնից: Տիտոսը գլուխը կախ հեռացավ:

Տիտոսը միայն մորն ասաց, որ գնում է: Ինչքան դժվար էր վերջին օրը: Հորթերն էլ էին մի տեսակ սոլորվել: Երեկոյան՝ հորթերին տեղաց անելուց հետո, անցավ այն փողոցով, ուր մայրն էր ապրում: Դռնակից նայեց, մարդ չտեսավ: Հենց ուզում էր հեռանա, մայրը դիմացի անկյունից դուրս եկավ:

– Նանի, առավոտյան գնում եմ:

– Ո՞ր:

– Բևան:

– Բա մենա՞կ, հաց, ճանապարհի ծախս . . .

– Բիլեթի փող ունեմ, ամառս եմ հավաքել, դե տոպրակս էլ հացով լիքն է:

Տիտոսը տեսավ մոր արցունքները:

– Բա շոր, գուլպա... Ընկեր ունե՞ս, ճանապարհի...

– Լիքը մարդ է, ինչ կա որ... Հրեն էն սարն է, սարը որ անց կացար, Բևանը մոտ է, – ասաց Տիտոսն այնպես վստահ, կասես Երևան գնալը նրա համար գյուղի

ջաղացի ճանապարհն էր:

– Դե էդտեղ ոտը կաց, տեսնեն էն Ագրայելը տանը չի՞ . . .

Ագրայելը նրա երկրորդ ամուսինն էր: Տիտոսը գիտեր, որ մայրը նրա ձեռքին լավ օր չի քաշում: Ճիշտ է, այդ հանգամանքը նրա մեջ բորբոքում էր սեր ու կարեկցություն մոր նկատմամբ, բայց և իր մտքից նա չէր կարողանում ջնջել այն գիշերը, երբ ուրիշի դռնակի մոտ մորը տեսավ, ինքն էլ քնեց դեզի վրա, որպես որբ: Թեկուզ Ագրայելին հանդիպելիս նա խոժոռ աչքերով էր նայում նրան, բայց հերիք էր մտաբերեր այն գիշերը, որպեսզի կարեկցության ալիքն իջներ, մոր հանդեպ զգար անտարբեր սառնություն:

Տիտոսը հասավ կայծակի հարվածից ճաքած քարին, որից դեն արահետը իջնում էր ձորի վրա, մի ուրիշ սարով բարձրանալու համար: Ճաքած քարը նրա ամենից հեռու սահմանն էր, որից դեն Տիտոսի ոտքն առաջին անգամ էր կոխում:

Քարի մոտ մի քիչ շունչ առավ, նստեց: Բավական ճանապարհ էր անցել: Առաջին անգամ հայրենի գյուղը նրա աչքում շատ փոքր թվաց: Ահա գետակը, Անտոնենց այգին... Սարի տակին սպիտակին էր տալիս քարհանքը, որտեղից դպրոցի աշակերտները կավիճ էին տանում: Տիտոսը տեսավ և գետի մեծ քարը, որի վրա կավիճով մի օր նա արտագրեց «պառավի ուլերը»: Աչք աժեց իրենց տունը տեսնելու, շերևաց: Հարևանի բարձր պատը խանգարում էր:

Քրտինքը ցամաքեց, Տիտոսը վեր կացավ, մի անգամ էլ նայեց գյուղին: Այնքան ցանկացավ, որ մեկը կտուրի վրայից նայեր իրեն, մինչև սարի հետևն անցներ: Գուցե Ագրայելից ծածուկ մայրը կալից նայում է: Երևի լաց է լինում, զոզոնցի ծայրով սրբում արցունքը, որ մարդ չտեսնի...

Փողոցում կանգնել էր: Մի քիչ հեռո մայրը շտապ քայլերով դուրս եկավ, հացի կապոցը թևի տակ: Լաց եղավ:

– Էս երկու արծաթն էլ առ, ճանապարհին պետք կգա...

Իր մաշված գոտին կապեց Տիտոսի մեջքին, կոացավ, աչքերը համբուրեց:

– Չմրսես, եկողով իմաց տուր, որ հասել ես . . . Դե՛...

Բայց խոսքը կհաստ մնաց, ոտնաձայն եկավ: Մի անգամ էլ համբուրեց ու դուռը ծածկեց:

Գյուղն արդեն մնաց սարի հետևում: Բայց սարի հետևում մնաց և նրա տխրությունը: Թևով արցունքը սրբեց և մեծ քայլեր անելով իջավ կաժանով: Ձորակում մի ուրիշ կաժան էլ էր միանում և երկուսի խառնուրդից ճանապարհը մի քիչ ավելի էր լայնանում:

Ջրի մոտ Տիտոսը քաղց գգաց, մոր շինած պաշարը բաց արեց: Երբ կոացել էր ջրի վրա, կողքին ոտնաձայն լսեց, վեր կացավ:

Հարևան գյուղից մի իշավոր գնում էր նույն ճամփով, ինչ որ Տիտոսը: Նա հացը մեջքին կապեց, միացավ իշավորին:

* * *

Բարձր սարերը ջրբաժան սահման են երկու մեծ գավառների մեջ: Սարերի արևմտյան փեշերից սկիզբ առնող մանրիկ գետակները ստորոտով միանում են իրար, որպեսզի ներքև, սարահարթում կազմեն հանդարտահոս և լայն տարածվող մի գետ:

Հաջորդ առավոտյան ջրաբաժան սարերի գլխից Տիտոսը ետ էր նայում սարահարթին, որի գնդաձև փոսերի մեջ ընկած էին մեծ ու փոքր գյուղեր: Այդ գյուղերից մեկումն էր գիշերել Տիտոսը, առավոտ կանուխ զարթնել, շարունակել ճանապարհը:

Մի պատավ կին հյուրընկալել էր նրան, քնելու տեղ տվել, հարցուփորձ արել: Լուսաբացին պատավը թանով ապուր էր եփել: Եվ երբ Տիտոսը փայտի գդալով տաք ապուրն էր ուտում, պատավը սիրտ էր տվել նրան.

– Ճանապարհը լիքը մարդ է, գնացող եկող շատ կա: Հենց մի ճանապարհ է գնում մինչև սարի գլուխը, էնտեղից քեզ ցույց կտան...

Այդ մի ճանապարհով էլ բարձրացել էր Տիտոսը, ճանապարհին մի քանի հոգու տեսել, որոնք զարմանքով էին նայել նրան:

– Էս հասակին, որ սա վախ չունի մենակ գնալու, ուրեմն սրտոտ տղա պիտի լինի,–ասաց մեկը, որին Տիտոսը հարց տվավ, թե երբ կհասնի կոտրած քարվանսարին:

– Արևով կհասնես . . . Առաջիկա իշավորներ են գնում, որ ուզենաս՝ նրանց կհասնես,– ասաց մարդը:

Տիտոսը քայլերն արագացրեց: Ինչքան բարձրանում էր սարն ի վեր, օդն այնքան սառնանում էր, կանաչն ավելի շատանում, թեկուզ աշնան սկիզբն էր:

– Ա՛յ հորթերը էստեղ լինեին, ի՛նչ կուտեին,– մտածեց նա, ետ նայեց մի ուրիշ լեռնաշղթայի, որի գագաթներին ամպ էր նստած և որի հետևին հայրենի գյուղն էր:

– Տեսնես հիմա հորթերն ո՞վ է պահում:

Կածանով մենակ էր բարձրանում, ինքն իրեն միտք անում: Հեովից՝ նա անտառից մոլորված արջի քոթոթի էր նման, որ ընկել էր բացուտի մեջ, բրդոտ ոտքերն արագ էր փոխում, մյուս անտառին հասնելու համար: Չլինի՞ թե բացուտում տեսնեն իրեն:

Գագաթին ամպերը թանձրացան, բրդի գորշ մալանչների պես իջան գետնին, փաթաթվեցին ոտքերին, շորերի վրա խոնավություն մաղեցին, տրեխները թացացան: Ճանապարհը հազիվ էր երևում, ամպը մեկ խտանում էր, մեկ նոսրանում: Նոսրանալիս նա ճանապարհն ավելի հեռուն էր տեսնում, բայց երբ խտանում էր, Տիտոսին թվում էր, թե ճանապարհն էլ է հալվում ամպի մեջ:

Եթե հանկարծ մոլորվեր, հեռանար ճանապարհից, մութն իջներ ու մնար սարում: Այդ միտքը վախեցրեց նրան, ուզեց կանչի, քայլերն ավելի արագացրեց: Գուցե հասներ իշավորներին: Միայն թե չմոլորվեր, ամպած գիշերը սարում չմնար: Հանկարծ գայլերը քարի տակից ցցվեին ճամփի վրա: Ի՞նչ պիտի աներ... Ինչո՞ւ նստեց ամպը սարին: Արև լիներ, ինչպես երեկ, ոչ մենակություն կզգար, ոչ վախ:

Տիտոսն իր մտքերի հետ էր. հսկա քայլեր էր անում, հանկարծ տեղում մեխվում, երբ ականջին շշուկ էր հասնում կամ աչքն ընկնում էր ճամփից հեռու ընկած տան քարերին: Գուցե գայլեր են մրափած:

Նա արդեն սարի ջրբաժան սահմանն անցել էր, ետ էր թողել սարահարթն ու ծառաստանների մեջ թաղված գյուղերը, միայի հանդարտահոս գետը: Եթե արև լիներ, գագաթից վերջին անգամ կտեսներ այդ ամենը, հեռու կապույտի լեռնապարը, որի հետևին հոր կիստվեր սառած թոնիրն էր, մայրը, պառավ կատուն, որ արդեն վայրենացել էր:

Մի շուն հաչեց, երկրորդը նրան ձայնակցեց: Տիտոսը կանգ առավ, լսողությունը լարեց հաչոցի կողմը: Գուցե գյուղ է, բայց ինչու Անտոնը ոչինչ չասաց: Այդ մասին հաջորդեց մի ուրիշը, աղվեսն էլ շան նման է հաչում: Հանկարծ շատ մոտ լսեց հաչոցի ձայն, երկու ստվեր կլանչեցին և մինչև Տիտոսը կկռանար քար վերցնելու, ձախ ազդրի փափուկ մսի մեջ զգաց սուր ծակոց . վայր ընկավ ու ցավից բարձր ճչաց:

Շները ետ փախան, տասը քայլի վրա նստեցին խուլ մոռոցով: Տիտոսի կանչին ամպի միջից երևաց հովիվը, թաղիքի վերարկուն ուսին: Նրան թվաց, թե հովիվը երկնքից իջավ: Շները վնգստոցով հեռացան, հովիվը մոտեցավ Տիտոսին, ոտքի վերքին նայեց:

– Բան չկա, հիմա արյունը կկտրվի,– ասաց նա:

Տիտոսը վախից գունատվել էր: Ոտքի կանգնեց և նոր միայն զգաց, որ ձախ ազդրը ցավում է, ասես մեկը եղինջի փշերով ծակծկվել էր փափուկ միսը:

Հովիվը թաղիքից մի քիչ բուրդ հանեց, փաթաթեց վերքին:

Եվ երբ Տիտոսը կարողացավ մի քանի քայլ անել, մարդը հարցրեց.

– Բա ո՞ր էդպես մենակ...

– Մենակ չեմ, ընկերներս հրես հետևիցս գալիս են,– ասաց Տիտոսը, աչքի տակով նայեց հովիվին, ստուգելու՝ արդյոք հավատա՞ց նա: Հետո նրան հարցրեց,

թե ուր է տանում ճանապարհը, հեռո՞ւ է կոտրած քարվանսարան:

– Դեռ օր շատ կա, արևը մայր չմտած կհասնես: Շենց էդպես վեր արի...– ասաց հովիվը, մի քիչ էլ կանգնեց, մինչև Տիտոսը ձախ ոտից կաղալսվ կորավ ամպի մեջ: Շատ փաթաթվեց վերարկուում, սուրոցով բարձրացավ ոչխարի մոտ:

Տիտոսը քանի իջնում էր, ամպն այնքան էլ նոսրանում էր: Սարի քամին ծվեն-ծվեն էր անում ամպի դեզերը, քշում ներքև, ուր ամպի մանրիկ քուլաները հավում էին, կորչում:

Մի քիչ հետո, ամպի միջից երևաց արևը: Դիմացը չոր, ցամաք ժայռեր էին, կարմիր ու գորշ քարեր, որոնց վրա անկարգ բուսել էին կարճիկ մացառներ: Ձորակները շատ հեռվում հավում էին, աստիճանաբար ցածրանում և ձուլվում տափաստանի հետ:

Տափաստանը Տիտոսի աչքին անծայր թվաց: Շեղվում դժվար էր որոշել տափարակի կապույտ հորիզոնը: Հարթ երկիրն աննկատորեն միանում էր կապույտ երկնքի հետ, հեռուներում կազմում մի այլ աշխարհ, որ ո՛չ ծով է, ո՛չ երկինք է, ո՛չ էլ անծայր անապատ:

Շեռնն ամպոտ սարն էր, որի վրայից նա անցավ: Սարի գլխին դարձյալ ամպ կար: Մի պահ Տիտոսին այնպես թվաց, թե սարը մինչև երկինք է հասնում, շները բարձր ամպերի մեջ վրա տվին իրեն:

– Չո՛ւ, չո՛ւ,– լսեց Տիտոսը, երբ մի քիչ ցածրացավ ճանապարհով: Բարձրացավ քարի գլուխը, նայեց ձորին: Իշավորներն էին:

Արևը մայր էր մտել, երբ հոգնած քարվանը հասավ կոտրած քարվանսարին: Քարվանի հետ իջևանի բակը մտավ և բեզարած Տիտոսը:

* * *

Գիշերով քարվանսարա ուրիշ ուղևորներ էլ եկան: Հայեր կային, թուրքեր՝ իշով, ձիով: Ուղտապաններ եկան, որոնք ուղտերով նավթ էին տանում այն մահալը, որտեղից ինքն անցավ: Գուցե ուղտապաններից մեկն էլ իրենց գյուղը նավթ

տանի:

Տիտոսը պատկեց խսիրի վրա, պայուսակը գլխի տակ: Միտն եկավ, թե ինչպես էր ուղտապանը գյուղում կանչում .

– Նավութ ավան, ա՛յ նավութ ավան . . .

Հավաքվում էին նրա գլխին և մինչև գյուղը նավթի գինը չորոշեր, ոչ ոք նավթ չէր առնում: Ուղտապանը բարկանում էր, սպառնում հեռանալ:

Ցեխապատ սենյակում հատակի խսիրների վրա պատկել էին բեզարած ուղևորները, ով որտեղ ազատ էր տեսել: Մեկը ձիու հարդով լի պարկն էր դրել գլխի տակ, ուղտապանը նավթոտ ջվալն էր գցել մեջքին: Շատերը խոր քնի մեջ խոխոացնում էին, ոմանք օջախի մոտ նստած դեռ թեյ էին խմում:

Քարվանսարայի տերը շատ-շուտ ներս ու դուրս էր անում, գիշերով ճանապարհվողներից հարկն առնում, հարդ չունեցողներին հարդ տալիս, էլի նստում տախտակների մոտ, նավթի փոքրիկ ճրագի կողքին, մի քիչ ննջում, մինչև մեկը գոմից կանչի և կամ օջախի մոտ թեյ խմողները մի կտոր շաքար ուզեն:

Տիտոսի կողքին պատկածը ջորեպան էր, աղ էր տանում ցորենի հետ փոխելու: Առավոտյան ջորեպանը պիտի անց կենար նույն սարով, որի վրայից անցել էր Տիտոսը, ամպի քուլաների միջով:

Տիտոսն աչքերը նոր էր փակել և ոտները հանգիստ մեկնել խսիրի վրա, երբ զգաց, որ մեկը ոտները կոխ տալով եկավ, կողքին պատկեց: Ցավից զարթնեց, ոտքը ետ քաշեց, տեսավ, թե ինչպես մարդը մեկնվեց:

– Որտեղացի՞ ես,– հարցրեց նա:

Նա թեկուզ ցավ էլ զգաց, բայց մարդու հարցի մեջ կարեկցանք տեսավ, մոռացավ ցավն ու պատասխան տվավ:

– Ո՞ր ես գնում, մենա՞կ ես,– հարցրեց նա, գլխատակի կապոցը պատին հենելով:

– Բնան:

Մի քիչ հետո մարդը հարցրեց.

– Ճանապարհի ծախս, ձեռքափող ունե՞ս . . .

– Ունեմ, հա՛, բիլեթի փող: Հրես ծոցումս կարած է,– ասաց Տիտոսն ու ձեռքը ծոցին տարավ, մատերով շոշափեց փալասի կտորը, որ մի քանի տեղից թելով կարած էր ծոցին: Շուտով կհասնի մաշինին: Ահա կոտրած քարվանսարան, որի մասին ասել էր Անտոնը:

– Ուղիղ ճանապարհ է, կգնաս, կհասնես մաշինին:

Գուցե Անտոնն էլ է գիշերել այդ իջևանում, պատկել նույն խսիրի վրա: Ինչքա՞ն պիտի զարմանա, երբ տեսնի Տիտոսին:

Ուրախության ալիքը բարձրացավ այնքան, որ սրբեց ետ վանեց քունը: Ինչո՞ւ կողքին պատկած մարդը էլ ուրիշ ոչինչ չհարցրեց: Գուցե Բնանու կողմերից է գալիս: Չի՞ տեսել արդյոք Անտոնին: Եթե նա գիտենար ինչ մտքեր կան Տիտոսի գլխում, եթե հարցներ: Տիտոսը բոլորը կպատմեր:

Սակայն մարդը քնել էր, ջորեպանն էլ քնի մեջ անկապ խոսքեր էր ասում: Օջախում կրակը մերթ հանդարտում էր, բոցը գետնի երեսին էր պատկում, ճիգ անում օջախի մոտ ընկած, կեսը վառված ցախերին հասնելու: Եվ երբ կրակի լեզուները հասնում էին ցախին, օջախը նորից բոցավառվում էր, լույսի տակ Տիտոսը տեսնում էր տան ցեխապատը, եղեգնով ծածկած կտորը:

Իրենց գյուղում պատերը քարից են, շատ տների կտուրներն էլ է սալ քար, հաստ գերանների վրա: Ինչքան կզարմանային գյուղում, եթե մեկը իր կտուրը եղեգնով ծածկեր:

Քնելուց առաջ Տիտոսի վերջին միտքն այն մասին էր, թե չի՞ կաթում այդ կտուրը անձրև օրերին: Հետո քունն իջավ, միտքն օրորաց, հավկեց, որ կես գիշերին դառնա երազ:

Երագի մեջ Անտոնն էր, ձեռքի ճիպոտով խփում էր մոշի ճյուղերին, տերևները փրցնում: Կանչում էր, Անտոնը պատասխան չէր տալիս: Ձեռք էր թե հորթի ոտք կրծքի վրա, ձայնը լավ չէր հնչում: Քնի մեջ շարժվեց, երագը փոխվեց...

Առավոտյան Տիտոսն ուշ գարթնեց, քունը հաղթել էր նրան: Նստեց խսիրի վրա, աչքերը տրորեց, մի պահ զարմացած նայեց չորս կողմը: Հետո վերհիշեց քարվանսարան, օջախի գիշերվա կրակը: Կողքին քնած մարդ չկար: Բակում ուղտապանները նավթի պարկերն էին բարձում ուղտերին: Իշավորները տոպրակի մեջ դարման էին լցնում:

Իջևանի առաջ՝ առվի ջրում, Տիտոսը երեսը լվաց, ձեռքը տարավ պայուսակի հացին: Ճամփի պաշար դեռ ուներ: Պատավի տված բլիթները մնում էին, թեկուզ գլխատակին մի քիչ փշրվել էին: Երբ մի քիչ հետո իշավորները ճանապարհ ընկան, Տիտոսն էլ պայուսակը ուսին նետեց, փայտը ձեռքն առավ, որ հետևի նրանց: Իջևանի տերը տեսավ այդ, կանչեց.

– Ա ջահել, քնելուդ փողը...

Տիտոսը զարմացած կանգնեց: Նա չհասկացավ, թե ինչու պիտի փող տա քնելու համար: Այնքան մարդ էր գնում գալիս ու գյուղում ոչ ոքի մտքովն էլ չէր անցնում փող տալ: Ի՞նչ կասեին: Հայց երբ ուղտապանները ծիծաղեցին, մեկն էլ սրախտսեց, թե՛

– Քեռու տունն է կարծել,– Տիտոսը համոզվեց, որ այդ օրենք է, սահմանված կարգ: Ինչո՞ւ Անտոնը չէր ասել այդ մասին:

Ուղտապանները տեսան, թե ինչպես նա երեսը մյուս կողմը դարձրեց, ձեռքը տարավ ծոցին: Մի վայրկյան հետո Տիտոսը բարձր ծլկթաց, օձից խայթվածի պես:

– Վա՛յ աման, փողս...

Փայտը ձեռքից ընկավ, փայտի հետ էլ Տիտոսը: Նա ոտքերը գետնովն էր տալիս, քարերը չանգոռում, կանչում, լաց լինում, լացի հետ էլ օգնություն կանչում:

– Վա՛յ աման, փողս...

Ուղտապանները նախ չհավատացին, քարվանսարայի տերը կարծեց, թե տղան դիտմամբ է անում: Բայց հետո հավատացին, ուղտապաններից երկուսը մոտեցան, սիրտ ավին:

– Ինչքա՞ն էր:

– Բիլեթի փող, Բևանի մաշինի, փող: Ես ոնց անեմ, վա՛յ աման...

– Տղա մի լինիր, լավ... Կաշխատես, մի մեծ փող չի: Կասես՝ քեզ անփող կտանեն, մի մարդ կճարվի...

Արխալուղի կոճակներն արձակված, մի ձեռքը ծոցին բռնած, Տիտոսը չռած աչքերով մեկ սրան էր նայում, մեկ նրան:

Ո՞վ տարած կլինի: Ջորեպանը, բայց նա խոր քնի մեջ էր: Գուցե այն մարդը, որ այնպես սրտանց հարցրեց, թե ուր է գնում, հետո կողքին դարձավ, քնեց:

Իշավորները հեռացել էին: Ի՞նչ անել, ետ վազել սարն ի վեր, հասնել ջորեպանին, ոտքերն ընկնել, աղաչել, գուցե ետ տա: Բայց ո՞ր հասնի նրան, գուցե ուրիշ ճանապարհով է գնացել, գուցե տեղեկություն էլ չունի փողից:

Քարվանսարայի տերը վկայեց, որ մյուս մարդը լույսը չբացված է գնացել: Վճարել է իր հարկը: Նրա ձին բեռան տակ չէր, ո՞վ էր, ո՞ր գնաց, ոչինչ չի կարող ասել:

– Էսքան տարի է էստեղ եմ, Էդպես բան չեմ տեսել...

Եվ իջևանի տերը նորից կասկածեց– գուցե Տիտոսն է հորինում: Բայց տղան լավիս էր, աչքերով օգնություն աղերսում, մի ելք:

– Լավ, գնա՛, իշավորներին հասի: Ինձ հասանելիքն էլ քեզ եմ բաշխում,– ասաց տերը և ներս մտավ:

Տիտոսը մի քիչ էլ սպասեց: Ուղտերը տեղից վեր կացան, դանդաղ քայլերով ճամփա ընկան: Նա մեկ ուզեց հետևել ուղտերին, ետ վերադառնալ, մի ուղտապանի հետ գնալ գյուղը: Մեկ էլ ետ վանեց այդ միտքը, գետին ընկած փայտն առավ և արագ քայլերով իջավ ձորի լայն ճանապարհով:

Արևը կեծացել էր: Գյուղում արևն այդպես խանձում է միայն ամռան օրերին: Արևից քարերը տաքացել էին, ձորը թվում էր երկար կոկորդ, որի միջով երբեք սարի հովը չի անցել: Չէր երևում աշնան կանաչը և եթե ամպի մի քուլա էլ մոլորվեր, հասներ ձորին, տաքը սարի ամպին պիտի հալեր:

Ձորի միջով հոսող պղտոր գետակի ափերին բուսել էին դեղձի ու ծիրանի ծառեր: Տիտոսի տեսածը խնձորի էր, կեռասենի ու տանձի: Իջավ ձորը, մոտեցավ ծիրանի ծառին, նայեց և չկարողացավ որոշել խնձորենի է, թե տանձի: Կռացավ գետակից ջուր խմելու: Սարի հետևին կանաչի հետ մնացել էին և սատնորակ ջրերը: Ձորի գետակի ջուրը փտած խոտի համ էր տալիս: Տիտոսը միայն բերանը ողողեց, ճանապարհ ընկավ . . .

Եվ երբ իջավորներին հասավ ու նրանց էլ պատմեց փողի մասին, մի քանիսն իսկույն հարցրին, թե ինչքան էր:

– Ոչինչ, անցածն անցել է, – ասաց ծերունի իշապանը, որի երկար, կախ ընկած ոտքերն իշու քայլերի հետ օրորվում էին:

Արևը նեղացնում էր: Տիտոսը փափախով սրբեց քրտինքը, արխալուղը հանեց: Ուսին գցելուց առաջ մի անգամ էլ նայեց աստառին, որից բարակ թելերով կապել էր փողի փալասը: Թելերից երկուսը կախ ընկած մնացել էին:

Արևի տակ ավելի շատ հոգնեց: Փորձում էր ոտքերը գետնից բարձր վերցնել, բայց չէր կարողանում: Տրեխները քսվում էին ճանապարհին, փոշի հանում, փոշին նստում էր բրդի շավարի վրա: Ծարավից լեզուն չորանում էր, պոռոչներն էր լիզում, գլուխը երբեմն թեքում ձորի կողմը, գետի պղտոր ու անհամ ջրին նայում:

– Հինա սարի աղբյուրի մոտ լինեի, ինչքա՞ն կխամեի, – մտածեց Տիտոսը: Միտն ընկան հորթերը, աղբյուրը, որի սառը ջրում հաց էր թաթախում, խաղ անում ջրի հետ, ջաղաց շինում կամ ձեռքով մաքրում աղբյուրի ակը, խիճ ու ավագ դուրս թափում: Ջուրը նախ պղտորում էր, հետո պարզում, աղբյուրի ակն ավելի խոր էր թվում, բայց ջուրը նորից փլցնում էր ավագի պատերը:

Էշերն էլ էին հոգնել: Հենց որ մեկի տերը մի քիչ ետ էր ընկնում կամ իշու վրա ննջում, մահակը գետնով քաշ տալիս, էշը զգուշությամբ մոտենում էր ճանապարհի կողքին բուսած մացառին, մի քանի տերև պոկում, մինչև տերը կհասներ կամ կգարթներ և ձեռքի մահակով մի կշափեր իշու փորին:

Տիտոսն աշխատում էր ետ չմնալ: Ուժ էր տալիս ոտքերին, երբեմն վազում, երբ նկատում էր, որ իր և իշավորների միջև եղած տարածությունն ավելի էր մեծանում: Վազելիս փոշի էր կուլ տալիս, պայուսակը համաչափ ցնցումներով զարկում էր թիկունքին:

Ճանապարհը ձանձրալի էր, միապաղաղ: Թվում էր թե ձորը վերջ չպիտի ունենա, թեկուզ ամեն մի պտույտ թվում էր որպես վերջինը, որից հետո պիտի սկսվի տափարակը: Բայց պտույտը վերջանում էր, որպեսզի մի ուրիշը ծայր առնի:

Ճանապարհին մի քանի գյուղեր տեսան, քարերի գլխին, ծիրանի այգիների մեջ: Իրենց գյուղի նման չէին: Տները ցածրիկ, առանց կալ ու մարագ, իրարից հեռու, մեկը մի քարի տակ, մյուսը առվի եզրին:

Ո՞ր էին Անտոնի պատմած բարձր տները, փողոցները, ուր հազար մարդ է անցնում, ավելի քան Կատարի խաչի ուխտի օրը: Ո՞ր էին կառքերը, ավտոմոբիլները, որոնց վժժոցից մարդ վախում է, ետ փախչում:

Եթե իշավորներից ետ մնալու հոգսը չլիներ, գուցե Տիտոսն ավելի երկար նայեր, թե ինչպես են ձորի գյուղում մի գույգ եզով վար անում: Մի քիչ վազելուց հետո, երբ ծերունի իշապանը Տիտոսին ձայն տվեց, թե իջևանը հեռու չի, իրենք պիտի գիշերեն այնտեղ, նա քայլերը դանդաղեցրեց:

Արևը կարմրին էր տալիս և արևի շողերից քարափի կատարները փայլում էին պղնձի կարմիր փայլով, ստվերներ կախում ճանապարհի վրա:

Տիտոսը ճանապարհի կողքին բոստաններ տեսավ: Ահա թե որն է սեխը: Աշնանը հեռու տեղից սեխ էին բերում գյուղ, փոխում գարու հետ: Տիտոսը և՛ ուրախ էր, և՛ հպարտ: Նա տեսավ այն երկիրը, ուր բոստաններում սեխ է բուսնում: Եթե վերադառնա՛ր գյուղ... Ինչե՛ր պիտի պատմեր և ինչքան պիտի զարմանային ընկերները:

Ճամփի կողքին հինալյաժ մորուքով մի մարդ էր շոքել: Նրա շրթունքները շարժվում էին, մարդն իրիկվա նամագն էր անում, անթարթ աչքերը դեպի հեռուն: Երբեմն ձեռքերը կրծքին էր դնում, գլուխը խոնարհում գետնին, մի քիչ մնում այդ դիրքով, ապա բարձրանում, նորից շրթունքները շարժում:

Երբ Տիտոսը մոտեցավ նրան, մարդն ասես ոչ տեսավ և ոչ էլ նրա ոտնաձայնը լսեց: Տիտոսի աչքն ընկավ նրա կողքին, հենց ճամփի վրա դարսած սեխերին, որոնց մոտ հասարակ կշեռքն էր, քարե գրվանքաներով:

Եթե փողը լիներ, կտոներ,– այն դեղինը, որի կլեպը հասնելուց ճաքել էր, մի տեղն էլ սևացել: Ի՛նչ համեղ պիտի լինի... Գյուղում նա միայն մի անգամ էր սեխ կերել, ավելի ճիշտ՝ սեխի կլեպ:

Տիտոսն ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես ձեռքը դեղին սեխին մեկնեց հենց այն ժամանակ, երբ մարդը մի անգամ էլ երկրպագեց: Եվ երբ թևի տակ զգաց հասած սեխի փափկությունը, քայլերն ականայից արագացան: Ճանապարհն աչքերվելիս, Տիտոսը մի անգամ էլ ետ նայեց: Մարդը շարունակում էր աղոթել:

Մի քանի քայլ էլ արեց, հետո նստեց, դանակը գրպանից հանեց և խրեց սեխի մեջ: Իրոք, որ սեխը և՛ հասած էր, և՛ համեղ: Սեխը կրծելիս հանկարծ նրա ականջին վազող ոտքերի ձայն ընկավ, թվաց թե նախիրից փախած հորթ էր վազում: Պատառը դեռ կուլ չտված, մեկ էլ առաջը ցցվեց աղոթող մարդը, թևերը քանու ջաղացի պես իրար տալով: Մարդը բարձր կանչեց Տիտոսի ականջի տակ և ոտքը թափով վրա բերեց նրա թիկունքին: Տիտոսը փովեց գետին և տեսավ, թե ինչպես իր գլխի վրայից թռան սեխի ջարդված կտորները:

Ուղղափառ սեյիդը, հավատարիմ հնօրյա նամագին, սեխի համար աղոթքը չէր ընդհատել:

* * *

Մութ էր, երբ Տիտոսը հասավ իջևանին: Ծերունի իշապահը դեռ չէր քնել: Եվ երբ Տիտոսը մեկնվեց խսիրի վրա, ծերունին ասես ինքն իրեն հաշվեց, թե լուսաստղը դուրս չեկած եթե ճանապարհվեն, կարո՞ղ են թեյին հասնել քաղաք:

– Մաշինն էլ հենց էդ ժամանակն է ճանապարհվում Բևանու կողմը, թե բիլեթ ճարես, կնստես... Աստված մեծ է, մի լույս կհասնի, – ավելացրեց ծերունին, կողքին դարձավ, լիաթոք հորանջեց ու լռեց:

Իջևանի տերը, որ կաղիկ ոտը քարշ տալով ներս ու դուրս էր անում, վրա բերեց:

– Ինչալլահ, ինչալլահ . . . Տիտոսին այնպես թվաց, թե կաղն իր մտքերն էր անում, որոնց հետևից նա ասաց «ինչալլահ»:

Վաղը... Ուրեմն վաղն առավոտյան նա կտեսնի վագոնները, որոնք հարյուրներով մարդ են տանում երկաթ գծերի վրայով: Եթե փողը մնացած լիներ: Ի՞նչ է անելու վաղը: Մի՞թե պիտի ետ մնա: Իսկ եթե ճամփի պաշարը վերջանա՞:

Տիտոսը ձեռքով շոշափեց պայուսակը, հացը նրան սիրտ տվավ: Եվ ոտները մեկնեց, ձեռքը կամացուկ տարավ ագդրի վերքին, այնքան թեթև թվաց վերքը: Նույնիսկ ժպտաց, երբ միտն ընկավ շների վրա տալը, ինչպես ինքը վախից գետին ընկավ:

Կաղիկ մարդը կողպեց իջևանի դուռը, ոտը քարշ տալով մոտեցավ և տախտակների վրա պատկեց:

Տիտոսը շուտ եկավ տեղում, գլուխը մոտեցրեց ծերունու թիկունքին, կուչ եկավ: Կաղիկ մարդը պատկելուց առաջ մոտեցավ, ճրագը իջեցրեց, նայեց Տիտոսին, հետո պատի նիշին նայեց և երբ Տիտոսը պատկած տեղից ձայն տվավ, թե ինչ է փնտրում, կաղը պատասխանեց.

– Հե՛ջ, մի փետ կար...

Հետո նա հարցրեց Տիտոսին, այս անգամ ճրագը հանգցնելուց և տեղում պատկելուց հետո .

– Մայր ունե՞ս, տղա:

– Ունեմ:

– Հա՞յր:

– Չե՛:

– Բա էդ ավտորը քո ի՞նչն է . . .

– Հեջ,– ասաց Տիտոսն այնպիսի շեշտով, որ նշանակում էր, թե թող քնեմ:

«Ինչալլահն» լռեց: Քիչ հետո Տիտոսն էլ քնով անցավ, մոռացավ արացին էլ, հոգնածությունն էլ . . .

Տիտոսը դեռ երկար չկարողացավ քնել:

– Կոտրած քարվանսարից մի ուղիղ ճանապարհ է, մի օր կգնաս, կքնես, մյուս օրը կհասնես վագոնին . . .

Ճանապարհն ուղիղ էր, սակայն այդ ճանապարհի վրա այնքան խուժ ու խոռոչ կար, օրերն այնպես փորձանքներ էին պահել և այնքան արկածներ: Առաջ ի՛նչ հանդարտ էին հոսում օրերը, որպես պաղ առու կանաչ խոտերի մեջ և ինչպես պղտոր էր ձորի գետը, ջուրը դառնահամ:

Լուսաստղը չէր ծագել, երբ ծերունին տեղում նստեց, հորանջեց և ձայն տվեց ընկերներին: Տիտոսն իսկույն վեր կացավ, պայուսակը թափ տվավ: – Ականջդ ինչքան թեթև է,– ասաց ծերունին Տիտոսին:

– Ես կանուխ էի գարթնել,– ասաց նա և դուրս եկավ իջևանից:

Աչքերն ուռած կաղիկը մեջքը քորելով մոտեցավ իշապաններից քնելու փողն ուզելու...

– Տեսա՞ր, բալա, – ասաց ծերունին, երբ էշերի քարվանը ճանապարհվեց, – Աստծո լույսը սրան են ասում: Միտն էլ չէր, որ փող առնի քեզնից:

Տիտոսը լուռ քայլում էր ամենից առաջ: Նրան թև էր տալիս այն միտքը, որ շուտով արևը պիտի ծագի և հենց արևը մի քիչ բարձրանա թե չէ, պիտի հասնեն վագոնին: Էլ ոչ մի սար, ոչ մի շուն ու իջևան:

Ձորն էլ էր այդ ասում: Քանի գնում, բլրակները տափականում էին, խոնարհում էին գագաթները, ձորի բարձր ժայռերը մանրանում էին, նոսրանում:

Երբ լուսաստղը դժգունացավ ու կորավ կապույտի մեջ, Տիտոսի աչքի առաջ բացվեց այն անձայր տափաստանը, որի հորիզոնը հեռվից դժվար եղավ որոշել, իմանալ հեռվի կապույտը երկի՞նք է, թե հարթավայր:

Լուսաբացին, օդի մեջ եղած փոշին ցողի հետ իջել էր գետին: Օդը մաքուր էր և թափանցիկ, որպես սրբած ապակի: Եվ երբ Տիտոսը հարթավայրի վրա կանաչ այգիներ տեսավ, ուրախությունից ձեռքը մեկնեց այգիների կողմը, կանչեց ծերունուն: Իշավորներից մեկը շտապեց պատասխանելու.

– Մաշինը հենց էնտեղ է:

Ճամփի կողքին Տիտոսը բամբակի մարգեր տեսավ: Բացվել էր բամբակը, կնգուղների սպիտակությունից ասես դաշտում ձյուն էր եկել: Վազեց, բացված կնգուղներից մեկը պոկեց:

– Բամբակն էդ է էլի՛, – ասաց ծերունին:

– Տեսնես մեր կողմերում կբսնի՞, – հարցրեց Տիտոսը, կնգուղը քրքրելով:

– Չէ՛, բամբակը սար տեղում չի բսնում:

Տիտոսի միտն ընկավ գյուղի ձմեռը, սպիտակած դաշտերը: Խորձր շալակին անցավ դպրոցի կողքով, մեկը ժպտաց ներսից, ինքն էլ ժպիտով պատասխանեց:

Ի՞նչ են ասում իր մասին գյուղում: Մայրը սպասում է մի լուրի: Երևի ուրիշ հիշողներ էլ կան: Հենց այդ ժամին, երբ արևելքում անպերը ոսկու փայլ ունեին, գյուղում կովերին խոտ են տալիս, ծուխը հերգից բարձրանում է: Ջանունց պառավը արմունկները վեր քաշած պատին առավոտյան թիքն է ծեփում: Անցնել մի քանի տարի, մեծանար, Անտոնի չափ իմանար, վերադառնար գյուղ, տեսած տեղերը ման գալու: Ո՞վ պիտի ճանաչի հորթարած Տիտոսին:

Արևի բարձրանալու հետ ճանապարհն էլ քշանում էր: Էշերը փոնչացնում էին քթածակերի փոշին, ոտով գնացողները փոշի էին հանում: Տիտոսի քայլերը ետ չէին մնում մյուսներից: Ուրքերն այնպես պինդ էր կոխում, ասես ամեն մի քայլը ուժեղ կամքի մի որոշումն էր անընդհատ քայլելու, բարձրանալու սանդուղքն ի վեր, մինչև գագար:

Ճանապարհը քաղաքի այգիների մեջ մտավ: Ձորի գետը քաղաքին հասնելիս մանրիկ առուների էր բաժանվում, ջուր տալիս առուներին, խաղողի վազերին:

Տիտոսն առաջին անգամ ոտք կոխեց քաղաքի փողոցը: Թեկուզ քաղաքն ընդարձակ գյուղի պես էր, փողոցները ծուռ ու մուռ, տները ցեխով շինած, ջուրը կեղտոտ, բայց և այնպես նրա համար նոր բան շատ կար ասիական քաղաքի նեղիկ փողոցներում:

Ահա կառքը, մի գույգ ձի լծած: Ինչպես հանդարտ է սլում, ասես անիվները գետնին չեն դիպչում: Ինչքան շատ գլխարկ կար այն խանութի դռանն . ինչ լավերն էին: Մեկը միս էր խորովում, սպիտակ գոգնոցը հագին:

– Ճանապարհը չսխալվես, բալա,– ասաց ծերունին, որ իշու վրա նստած հետևում էր Տիտոսին: Եվ եթե առաջինը գլուխը բարձր էր պահում, քայլերն ամուր կոխում, ժիր աչքերը խաղացնում բնում, եթե Տիտոսն այդ դիրքով լեռնցի աշխարհակալ էր, իշու վրա նստած ծերունին ապացուցում էր, որ իրոք հին դարերում էլ էշը հարգի է եղել և Մարգարեն իշու վրա նստած է մտել հրեական մի խուլ քաղաք:

Շուկայում Տիտոսը բաժանվեց իշապաններից: Նրանք կայարան չպիտի գնային: Ծերունին մահակով ցույց տվեց քաղաքի ծայրին ընկած տունը:

– Հրեն է, մաշինն էնտեղ է կանգնում,– ասաց և հարդի տոպրակ հագցրեց իշու գլխին:

Տիտոսն իջավ դեպի սպիտակ տունը: Ահա թե որն է երկաթուղու ճանապարհը: Հեռվից արևի տակ պսպղին էին տալիս երկաթի գույգ գծեր: Թվում էր, թե երկաթ չի, այլ շափաղ տվող ապակի:

Սպիտակ տան առաջ մի քանի կառքեր կային: Ներսում մարդիկ շարք էին կանգնել, մոտենում էին նեղիկ պատուհանին, որի հետևից մի ձեռք ներս ու դուրս էր անում:

– Երևան, մի հատ,– լսեց Տիտոսը: Նա էլ է գնում նույն ճանապարհով: Եթե մարդը նրա համար էլ տոմս ստանար:

– Բիլեթը պինդ պահի, որ չկորչի: Թե չէ ճամփին կմնաս...

Անտոնի խոսքերն էին: Հետո մի գանգ եղավ, ճիշտ ժամի գանգի պես: Մարդիկ խոնվեցին իրար: Փնչոցով մոտեցան վագոնները, մաշինն այնպես պինդ ծկլթաց, որ Տիտոսը ետ քաշվեց, աչքերը վախից շոեց:

– Սա է տանում Բևանու կողմը,– մտածեց Տիտոսը, մոտեցավ մուտքին:

Մի մարդ Տիտոսին ետ տվավ: Տիտոսն էլ վազեց, ամբոխի մեջ փափախավոր մեկին տեսավ:

– Բա իմ բանը ինչ կլինի, ես առանց բիլեթ . . . Յանի թողիլ չե՞ն,– հարցրեց նա: Մարդը ծիծաղեց:

Ետ գնալ չկար Տիտոսի համար: Հարյուր մարդուց ավելի է գնում, ինքն էլ կխառնվի նրանց հետ: Հո չի կոտրվի, քանի փութ է, որ . . . Հացն էլ պրծնելու վրա է:

Այդ ամենը հայտնեց նա մուտքի մոտ կանգնած մարդուն, բայց մարդը չլսեց:
Ուրիշներին էր բաց թողնում: Տիտոսի աչքն ընկավ դահլիճի բաց պատուհանին:
Մոտեցավ, ցատկեց վրան, ասես գետնից մի ոստյունով իշու վրա նստեց, մի քիչ
սահեց և երբ տեսավ, որ նայող չկա, ոտքերը մյուս կողմի վրա կախեց, ցատկեց
ու խառնվեց մարդկանց մեջ: Բևանն այնքան մոտ թվաց նրան, բոլոր արգելքներն
ընդմիջտ վերացված:

– Մաշինն ուղիղ տանում է Բևանա մեջը...

Մարդիկ բարձրանում էին սանդուղքով. ներս մտնում: Սանդուղքի կողքին
կանգնած մեկը, որի գոտում կանաչ կարմիր փայտեր էին կախված, Տիտոսին
թույլ չտվավ սանդուղքով բարձրանալ:

– Ո՞ր կվագես, լապստրակ, – ասաց մարդը ու ետ հրեց նրան:

– Բևան, – կանչեց Տիտոսը, ձեռքով փափախը մի քիչ ետ տանելով:

– Բիլեթ ունե՞ս, – հարցրեց նա:

Տիտոսը ետ քաշվեց, մի քիչ կանգնեց, տեսավ, թե ինչպես են մարդիկ գալիս,
սանդուղքով բարձրանում: Աչքն ընկավ մյուս կողմի սանդուղքին, որի մոտ ոչ ոք
չէր կանգնած, կռացավ վագոնի տակ, անցավ մյուս կողմը, ձեռքը մեկնեց
սանդուղքի երկաթին: Դուռը փակ էր: Տիտոսը սանդուղքի վրա նստեց:

Այսպիսի երջանիկ թոպե նա ապրել էր և այն ժամանակ, երբ գոմի ճրագի տակ՝
գրքի սև նշաններին նայելուց հետո, նա հասկացել էր, որ շատերն իրար նման են,
հարկավոր է միայն երկար նայել, որ գրերը լեզու առնեն ու խոսեն:

Երկրորդ գանգին մեքենան սուլեց, անիվները դղրդոցով շարժվեցին, վագոնները
ձգեցին մեկը մյուսին: Տիտոսը քիչ մնաց ընկներ: Տեղն ամրացրեց, թևը պատ
տվավ սանդուղքի երկաթին:

Առաջին պահ նրան թվաց, թե կամնի վրա է նստած, եզների փափուկ խուրճերի
վրայով կամն են քշում: Բայց երբ գնացքն արագացավ, նրան այնպես թվաց, թե
իրենք մի տեղ կանգնել են, անիվներն աղմկում են ջրադացքարի պես, հողն է

միայն ետ շարժվում և հողի հետ էլ պիտի մոտենար Բևանը:

Բայց երբ ճանապարհի կողքին սայլեր տեսավ, սայլերը ետ մնացին, սելվորները գդակներն օդում ճոճելով կանչեցին, Տիտոսը տեսավ, թե ինչպես սայլերը ետ մնացին:

Ընդարձակ դաշտ էր, դաշտի վրա գյուղեր, այգիներ, ճանապարհ: Բամբակը բացվել էր, կանայք կռանում էին, բարձրանում, գոգնոցները լի բամբակ: Հենց որ գնացքը մոտենում էր, նայում էին անշարժ, ձեռքերը ճակատին դնում, մինչև վերջին վազոնն անցներ:

Հորթերը փախան... Տիտոսի աչքին հորթերը լղար երևացին:

– Լավ չի պահում, – մտածեց նա, նայեց հորթարածին, որ մահակին հենած, ոտքերը մկրատի բերանի պես լայն բաց արած, վազոններն էր համարում: Եթե նա իմանար, որ ուրիշ աշխարհից մի ուրիշ հորթարած է գնում վազոնի սանդուղքին նստած:

Առաջին կայարանում կանգ առնելը Տիտոսին զարմանալի թվաց: Նա այնպես էր կարծում, թե գնացքը մի շնչում տեղ պիտի հասնի: Նոր մարդիկ նստեցին, մի քանիսն իջան: Էլի երկու անգամ գանգ տվին, գնացքը շարժվեց:

– Ուր մնացին իշավորները, այլոքը, որ քնում էր իշու վրա, ոտները կախ անում: Նրանք նորից պիտի վերադառնային նույն ճամփով...

– Հիմա մեր կատուն պառկել է կտուրի վրա, արևի տակ... Ագրայիլը կալ է կալսում: Եթե հայրը տեսներ իրեն վազոնի մեջ: Հանկարծ վազոնը նստած գնար գյուղը: Սեյիդի սեխերը կլցներ մեջը, թող հետևից վազի: Սարի շները ոնց կփախչեին մաշինի ձայնից... Ամպն ի՞նչ նրա համար, անձրևն ինչ...

Կամուրջի վրայից արագ անցնելիս Տիտոսին թվաց, թե անիվները շարդվում են: Բնագողով ետ քաշեց գլուխը: Կամուրջի երկաթները նրան բարակ ճաղերի պես թվացին: Քիչ մնաց փափախն ընկներ:

Գնացքը մի անգամ էլ կանգնեց:

– Երկու,– մտքում հաշվեց Տիտոսը: Միտն ընկավ, թե ինչպես մանուկ ժամանակ մորը հարցնում էր, թե երբ է լինելու գատիկ, ձու ներկեն:

– Քնես վեր կենաս, մեկ էլ քնես, կդառնա գատիկ,– պատասխանում էր մայրը:

Տիտոսը պայուսակին նայեց: Պատավի բլիթները փշրվել էին: Ձեռքը կոխեց, բուռը լցրեց: Մոր տվածից մնում էր չոր պանրի մի կտոր և առանց յուղ գաթա, քարի պես պինդ: Գրքերը տեղն էին: Բլիթի փշրանքները կուլ տալիս Տիտոսը բռի մեջ տեսավ կավիճի կտորը, նորից տեղը դրեց: Գրիչն էլ էր պայուսակում: Տիտոսը նայեց գրչին, որի կոթը մասրենու ճյուղ էր, վրան սև թելով փաթաթած ծայր:

Հանկարծ դուռը բացվեց, Տիտոսը քիչ մնաց ընկներ:

– Հր՛, լապատրակ, բռնվեցիր,– ասաց մարդը, որ մուտքի առաջ տոմս էր ստուգում:

– Դե՛, ներս եկ, հիմա հոգեառդ կգա...

Տիտոսը սանդուղքից ցած նայեց: Գետինն արագ էր դառնում, անիվները դղրդում էին: Եթե ցած թոներ...

Բայց մարդը նրա թևից բռնեց, ներս հրեց և դուռը կողպեց: Ներս հրելիս Տիտոսի փափախը գլխից պոկվեց, ընկավ: Նա միայն այն տեսավ, թե ինչպես փափախը ոգնու պես գլորվեց ավազի կույտերի վրա:

Մարդը գնաց: Տիտոսը զգաց, թե ինչպես ոտքերի տակ անիվները թափով զարկվում էին տախտակներին, ասես հիմա պետք է տախտակները ջարդվեն: Ոտքի մեկը բարձրացրեց, աչքը ման ածեց, ավելի ապահով տեղ գտնելու:

Մի ուրիշն եկավ: Առաջին մարդը ցույց տվեց նրան դռան մոտ կույ չեկած Տիտոսին:

– Ո՞ր ես գնում,– հարցրեց նորեկը:

– Բնան,– պատասխանեց Տիտոսը: Ու մի քիչ սրտապնդեց: Ինչ ուզում եմ ասեն, միայն հասնի քաղաք, Անտոնին տեսնի:

– Ո՞վ ես,– հարցրեց մարդը:

– Տիտոսն եմ, Գաժունց թողը...

Ու չհասկացավ, թե ինչու մարդիկ ծիծաղեցին իր պատասխանի վրա: Ինքն էլ ծիծաղեց: Նորեկը նրա պայուսակը քրքրեց: Չոր հացի կտորտանք կար, թերթերը մաշված մի գիրք, մի քանի դրստած տետրակներ:

– Լա՛վ, էնտեղ կքնենք,– ասաց մարդն ու հեռացավ:

Տիտոսը ոչինչ չհասկացավ: Եվ երբ մարդիկ հեռացան, գնացքը կանգնեց, Տիտոսը բարձրաձայն համրեց.

– Էս էլ չորս . . .

Մի քիչ հետո գնացքը շարժվեց: Մարդը մի անգամ էլ եկավ, անցավ մյուս վագոնը: Նա ոչինչ չասաց:

Բաց պատուհանից Տիտոսը գլխաբաց նայում էր դուրս: Քամի էր փչում, քամին իրար էր խառնում նրա անվա մազերը: Տիտոսն այդ չէր զգում: Նրա աչքերը հեռվում փնտրում էին բարձր սպիտակ տներ, փողոցներում հազար մարդ և հազարի մեջ Անտոնին...

Եվ շրթունքները անիվների միալար դորդոցի հետ կրկնում էին միայն մի բառ.

– Բնա՛ն, Բնա՛ն...

1928